

# ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT : XI

MART 1995

SAYI: 31

ISSN 1011 - 727X

## ÇAĞDAŞLAŞMA, UYGARLIK ve TÜRK TOPLUMU

Ord. Prof. Dr. SULHİ DÖNMEZER

### GİRİŞ

1- Bu yazımızda, çağdaşlaşma ve uygarlık kavramları içeriğinde günümüzün Türk toplumunun çok önemli bir problemine değinmek istiyoruz. Söze çağdaşlaşma ve uygarlık kavramlarını tanımlamakla başlamak ve sonra iki kavram arasındaki ilişkileri belirtmek ve sonuç olarak da bugünkü toplumumuzu bu iki kavram bakımından değerlendirmek yazımızın konusunu oluşturacaktır.

### UYGARLIK KAVRAMI

2- Önce, uygarlık (medeniyet) kavramını ele almak uygun olacaktır; zira uygarlık, genel, evrensel ve bir bakıma soyut bir kavramdır. Çağdaşlaşmak ise aslında günümüzde geçerli ve bir bakıma evrensel vasıftaki uygarlığa uyum sağlamak anlamını taşısa gerektir (Tabii günümüzde böyle, bütün insan toplumlarının bölüştükleri ortak bir uygarlık yani kültür varsa).

Dilimizde uzun süreden beri (Medeniyet) olarak ifade edilmiş, günümüzde ise *uygarlık* kelimesiyle belirlenen kavramın tarihçesi ve içeriğinin neden ibaret bulunduğu hususunda tarihçiler, antropologlar, sosyal bilimciler arasında tam bir uzlaşma yoktur; kelimenin bir tek, sabit anlamı bulunmadığını elbette ki biliyoruz. Denilebilir ki medeniyet kelimesi başlıca üç ayrı anlamda kullanılıyor; Genel olarak gündelik dilde kelime bazı kişilere atfedilen bir vasfı, niteliği ifade etmektedir. Medenileşmiş olmak yani insan ilişkilerinde görgü kurallarına uygun biçimde hareket etmek, nefsinin kontrol ederek davranışlarına hâkim olabilmek gibi. Türkçe'de uygarlık sözcüğü karşılığı Fransızca'da *civilisation* kelimesi bu anlamda olarak Fransız dilinde 18. yüzyılda *Voltaire* tarafından sokulmuştur. 19. yüzyılda ise aynı kelime, bilgi, beceri anlamında kullanılmıştır. Kelime, üçüncü anlamını ise Alman dilinde elde etmiş ve buradan İngilizce'ye geçmiştir: 18. yüzyılda Almanlar, belki biraz da megalomaniye kaçarak milletlerinin diğer uluslardan farklı nitelik ve özellik taşıdığını ifade maksadıyla, başka medeniyetlerden söz etmeye başladılar. Böylece medeniyetlerin birbirinden farklı olduğu, ayrı medeniyetlerin varlığı söz konusu edilmeye başlandı.

20. yüzyılda ise etnologların etkisiyle (kültür) kavramı ortaya atıldı ve geniş ölçüde olmak üzere uygarlık yerine kullanılmaya başlandı. Çeşitli kültür tipleri arasında *uygar kültürden* söz edildi. Fransızlar, genellikle, kültür yerine uygarlık kelimesini hâlâ kullanmaktadırlar.

Bu arada *Oswald Spengler* uygarlık ve kültür arasında ayırım yaptı: Yazara göre organik, büyümekte olan genç toplumların uygarlığından değil fakat kültüründen söz etmelidir. Uygarlık ise daha yaşlı, kıdemli, katı ve bir ölçüde inkiraz yolunda toplumlar bakımından kullanılmalıdır. Aslında bugünün sosyal bilimcisi bir toplumun uygar olarak nitelendirilmesi için ne gibi vasıfları taşıması gerektiğini ve bunları taşımayanlardan nasıl ayırt edilebileceğini belirtmek yani mede-

## ÇAĞDAŞLAŞMA, UYGARLIK ve TÜRK TOPLUMU

nî toplumun özelliklerini açıklamak durumundadır.

Antropologların ve tarihçilerin, uygar toplumun insan tarihinde ne zaman ortaya çıkmış bulunduğunu belirtmek bakımından değişik görüşleri vardır: Bazılarına göre uygarlık insan tarihinde demirden yapılmış âletlerin üretilip kullanılmasıyla başlamıştır. Diğer bazılarına göre ise toplumda yazının icadı ile uygarlık eşit zamanlıdır. Nihayet diğer bazı yazarlara göre yazı, madenleri işlemek, büyük binalar inşa etmek ve bütün bunlar bir arada bulunduğu uygarlıktan söz etmek gerekir.

Bu husustaki görüşler ne olursa olsun insan tarihinde uygarlığın *şehirleşme devrimine* bağlı olduğu hususunda şüphe yoktur. İnsan uğraşlarında uzmanlaşma, becerilerin geliştirilmesi, işleri düşünüp fikir üretmek olan kişilerin ortaya çıkması hep şehirlerin teşekkülü ile söz konusu olabilmıştır. Şehirleşme daha yeni ve daha iyi âletleri ortaya çıkarmış, kültürün maddî, fikrî ve san'ata ilişkin cepheleri oluşmuş, kültür karmaşık ve incelmış bir düzeye gelmiştir. İşte bu düzey uygarlık olarak tanımlanmıştır. *Gordon Childe* tarafından geliştirilmiş olan bu düşünceler sonradan diğer bazı yazarlarca ve bu arada *Marx* tarafından da geliştirilmiştir. Post sivilizasyon denilen bir safhada kitle iletişim araçlarının sosyal sınıflar ve toplumlar arasındaki kültür setlerini ortadan kaldırma yoluna girdiği de keza belirtilmiştir.

### TANIM

3- İnsan toplumlarının bu bakımdan gelişmesi, millî veya bölgesel hayat stili olarak uygarlıkları tayin ve tarif etmenin, belirlemenin mümkün olup olmadığı sorusunu da ortaya koymuştur. Gerçekten uygarlığın ilk dönemlerinde sınırları çizmek güçlük arzetmiyordu. Zira toplumlar arasındaki dil, hareket tarzı ve kurumların farklılığı oldukça kesin biçimde belirlenebiliyordu: Yunan dünyası ile barbar dünyası arasındaki farklar gibi.

Tarihî gelişme ve oluşma çerçevesinde *Toplumbilim* (Sulhi Dön-

mezer, Toplumbilim, 11. baskı İstanbul 1994, s. 106) eserimizde belirttiğimiz gibi "bir kültür yazılı bir dile, bilime, felsefe ve yüksek derecede uzmanlaşmış iş bölümüne, karmaşık bir teknolojiye ve siyasal sisteme sahip olduğunda uygar kültür (medeniyet) halini alır". Toplum, belirtilen niteliklere az veya çok derecede sahip olmakla beraber yine de uygar kültür şartları içinde kabul edilebilir. Sözelimi Amerikan ve Hint toplumları arasındaki fark gibi.

Çağdaş ölçüler bakımından uygarlık, bugün diğerlerinden daha kitlesel, karmaşık, beşerî ve tabii çevre üzerinde zayıf ve ilkel toplumlara nazaran, çok daha geniş egemenlik kurmuş toplumlar için kullanılabilir.

*Henry Mendras* uygarlığı şöyle tarif ediyor: "Bir sosyal bütünü ahenkli oldukları farzolanın davranışları, kuralları, inançları teknikleri ve fikrî karakteristiklerinin tümü".

#### MODEL, İDEAL TİP

4- İster bizim sunduğumuz, ister Mendras'ın tarifi kabul edilmiş olsun toplumların kendilerine özgü uygarlıkları olduğu ve medeniyeti sadece belirli bir bölgede yaşayan toplumlarla sınırlandırmanın bir hata teşkil ettiği açıktır. Ayrıca kültür ve uygarlık arasında çok sıkı bir ilişki bulunduğu da muhakkaktır. Bu itibarla yukarıda açıklanan tanımlara uygun kültür şartlarını haiz bulunan toplumların hepsinin kendilerine özgü kültürleri ve uygarlıkları vardır. Gerçi evrensel nitelikte uygar toplum olarak ideal tipler, şemalar, modeller meydana getirilebilir. Nitekim Max Weber "Protestan etik ve kapitalizmin temeli" adlı eserinde böyle bir ideal tip inşa etmeye girişmişti.

Bir uygarlığın global anlaşılışı ile ilişkili olarak toplum iştirakçilerinin kişiliklerini incelemek, orta (mutavassıt) kişilik konusunda veya kişiliğin sosyal temeli üzerinde bir şema çıkarmak imkânını verebilir. Bu konuya ilerde daha ayrıntılı olarak değineceğiz.

Şimdi kısa bir özet olarak uygarlık kavramı hakkında şu açık-

lamayı yapalım: Uygarlık aslında belirli bir kültüre dayalı bir kavramdır. Bu anlamda, geniş bir şema çerçevesinde ideal bir tip model olarak uygarlığın bazı nitelikleri tespit edilebilir. Her büyük toplumun olduğu gibi bizim toplumumuzun da kendisine özgü bir uygarlığı hep mevcut olmuştur. 1920'lerden sonra bu uygarlığın batı toplumlarındaki uygarlık vasıflarını elde etmesi çabalarına girişilmiştir. Türk inkılâplarının amacı bu olmuştur. Böylece (batı) denilen bir ideal yollama grubu ortaya çıkmış ve insanların tavır ve hareketleri, davranışları yeni modele yani yollama grubuna uyum yapar biçime getirilmek istenmiştir.

Bu izahlardan sonra şimdi çağdaşlaşma kavramına geçebiliriz.

#### ÇAĞDAŞLAŞMAK, GİRİŞ

5- (Çağdaşlaşmak), kavramın anlamı itibariyle, yeni bir sözcük değildir. 19. yüzyılın ikinci yarısından ve özellikle 1908 meşrutiyetinden itibaren bu kavramı ifade amacıyla *asrileşmek* kelimesi kullanılmıştır. Sonradan bu kelimenin de bir kısım zümreler arasında Türk-İslâm örf ve âdetlerinden, kültüründen kopmuş, yabancı (gâvur) taklitçiliği yapmış bulunmayı hatırlatan ek bir anlamı ifade etmeye başlamış ve bazı zümreleri belirlemek amacıyla ve istihza maksadıyla kullanılmıştır. Bundan sonra batılı toplum biçimine uygun tarzda başka bir medeniyet dünyasına yollama yapmak amacıyla *medenileşmek* terimi kullanılmaya başlanmıştır. Atatürk'ün *muasır medeniyet seviyesi* olarak ifade ettiği hedef medenî batı toplumları düzeyidir.

#### BATI NEDİR?

6- Pekiyi, batı nedir? Aslında batı terimi ile bir bölgesel, ideal uygarlık tipinin varlığı öne sürülmekte ve buna uyum yapılması istenilmekte idi. Günümüzde ise, batı denildiğinde Türk toplumu bakımından söz konusu olan model, ideal tip *sivil toplumdur* ve bu toplum çağdaşlaşma kavramı ile sıkı biçimde ilişki halindedir. Sivil toplum, hemen açıklayalım ki, askerî toplum teriminin karşılığı değildir. Fransızca

ve İngilizce karşılıktaki *civil* kelimesi şehirleşmiş toplum, medenî toplum anlamındadır. Bilindiği gibi medenî kelimesi Medine, yani şehir sözcüğünden üretilmiştir (Türk Medenî Kanunu ibaresinde geçen medenî kelimesinde olduğu gibi).

Çağdaş sosyal bilimde böyle bir sivil toplum henüz tam şehirleşmemiş, bir bakıma ortak uygarlık ölçülerine ulaşmamış, gelenekçi, ekonomisi tarıma dayalı hattâ bazan ümmî, soyutlanmış (tecrîd edilmiş) toplumlar karşılığı olarak kullanılmaktadır. Ancak sivil toplumun toplumbilim bakımından taşıması gerekli nitelikler hususunda sosyal bilimciler arasında tam bir uzlaşma bulunduğunu bugün bile söylemek mümkün değildir. Ancak ortak bir takım özellikleri ifadede büyük zorluk yoktur.

Sivil toplumun ekonomisi tarımdan çok fazla olarak sanayiye yani gelişmiş çağdaş teknolojiye dayalıdır; bu nedenle sivil toplumun bir sanayi toplumu hattâ sanayi ötesi bir toplum olduğunu söylemek gerekecektir. Sivil toplumu belirleyen temel özelliklerden en önemlisi ise, bunun siyasî düzeninin hukuka dayalı olması ve temel insan hak ve hürriyetlerinin bu hukuk düzeni içerisinde hem hukuken ve hem de fiilen egemen bulunmasıdır. Bir kelime ile sivil toplumun siyasî düzeni demokrasidir.

Bir toplum içerisinde yer alan insanların ırk, cinsiyet, din, dil, etnik köken ve diğer özellikleri itibariyle ayırımı tâbî tutulmaksızın hukuken ve fiilen eşit olmaları sivil toplum düzeninin temelidir. İnsan kişiliğine saygı, insan haysiyetinin mutlak biçimde korunması sivil toplumun vazgeçilmez temel şartıdır. Bu şart sivil toplumun aynı zamanda bir refah toplumu olmasını da ifade eder. Sivil toplum insanının prototipi (prototipten maksat her şeyin kendisine göre kopya edildiği orijinal model, örnek demektir. Protos + tipos Yunanca kelimelerinden oluşturulmuş bir terimdir) bilime tam inanç taşır. Bu prototip için "en hakiki mürşit ilimdir".

İnsanlar 18. yüzyıldan bu yana hep böyle bir sivil toplum idealini kovalamışlardır. Ancak bizim kanaatimizce dünya toplumlarının belki de hiçbirisi hâlâ ideal ölçüde yani tam olarak bu düzeyde sivil toplum yapısına ulaşabilmiş değildir. Ancak yaklaşanlar vardır. Zira aslında sivil toplum bizim meydana getirdiğimiz bir modeldir; gerçekte tam olarak hiçbir topluma tam biçimde uymayabilir.

### ATATÜRK İNKİLÂPLARININ HEDEFİ

7- Atatürk inkılâplarının tümünün temel hedefi Türk toplumunu işaret ettiğimiz tarzda bir sivil toplum yapısına, düzeyine ulaştırmak olmuştur. Sivil toplum idealine en fazla yaklaşan toplumlar halen batı Avrupa ve Amerikan toplumları olduğu için Türk inkılâplarının temel hedefleri arasında batılılaşmak önemle yer almıştır. Batılılaşma çabalarının bu ülkede daha 19. yüzyılda başladığını biliyoruz.

Peki böyle bir sivil toplum yapısına nasıl geçilecektir? Yani batı toplumunun medeniyet, kültür düzeyine uyarak nasıl çağdaşlaşılacaktır?

Çağdaşlaşmayı Türkçe sözlük, çağın tutumuna, anlayışına, gereklerine uymak, muasırlaşmak olarak tanımlıyor. Çağdaşlaşmak çağa uymak, çağın gereklerine uyum sağlamak, geçmişte, tarihte yaşamamak, maziden bugüne aktarılmış, afonksiyonel hale gelmiş toplumsal unsurları, uygulamaları gidermek, inançları, değerleri, gerektiğinde sürekli yenilemek ve herşeyden önce bütün şartlarıyla yeni teknolojiye uyum sağlamaktır. Görülüyor ki bu tarif çağdaş toplumun insanı bakımındandır ve aslında sivil toplum ile çağdaşlaşmış toplum aynı şeylerdir.

Hemen açıklayalım ki, bu toplum için çağın teknolojik gereklerine uymak bakımından güçlük çok fazla değildir; yeni teknolojileri benimsemek, bunlara uymak nispeten kolaydır. Ancak çağın tutumuna, tutumlarına, anlayışına, zihniyetine uyum yapmak denildiğinde durum çet-

refilleşmektedir. Çünkü burada çağdaşlaşmak durumunda olan toplumun ve toplum deyince insanların yüzyıllardan beri gelip yerleşmiş, sosyalleşme süreci içerisinde içlerine geçirdikleri bir kısım sosyal değerler, sosyal normlar, benimsenmiş tutumlar, inançlar yerine yenilerini elde etmeleri, toplumsal tutumların değişmesi, egemen standartların, düşünce örneklerinin yerini başkalarının alması yani toplumdaki, sosyal biçime göre gelip yerleşmiş *insan prototipinin*, insanlardaki zihniyetin değişmesi ve bunların yerini başkalarının alması gerekecektir. Bu değişmeler olmadan gerçek anlamda çağdaş toplum biçimine yani sivil topluma geçilemez ve dolayısıyla çağdaşlaşamaz.

#### TOPLUM YAPISI ve KİŞİLİK

8- Bilindiği gibi insan kişiliği ile toplum yapısı arasındaki ilişkiler problemini önce ortaya etnologlar koydu. *Ruth Benedict* (Kültür Örnekleri) adlı eserinde her medeniyet tipinin muayyen bir kişilik tipini karşıladığı faraziyesine dayanmıştır.

Bireylerin kişilikleri, bazı yönlerden belirli bir medeniyetin (kültürün) ve bir toplumun kurumlarının ürünüdür. Kişilik, toplum ortaya koyduğu bir modele göre gelişmektedir. Bu bakımdan denilmiştir ki her millet yönünden bir *sosyal kişilik* veya *millî karakter* vardır.

*Pierre Bourdier* bu kavramı *Habitus* kelimesiyle belirtmeye çalışıyor. *Durkheim* de bu kavramı daha önce kullanmıştı: Hareket etme, davranışta bulunma şekillerini böylece ifade ediyor ve çocuğa daha ilk gençlik döneminden itibaren telkin edilen, onun içine geçirilen ve sosyal sınıflara göre değişik olan psişik istidatları söz konusu ediyordu. 20. yüzyılın başında bu kavramdan hareketle "*Milletin ebedî, değişmez ruhu*" ibaresi ortaya çıkmıştır.

*David Riesman* üç temel, aslî toplum biçimini karşılayan, üç kişilik tipinin mevcut bulunduğunu öne sürmüştür: Bir kere gündelik uğraşlarında, faaliyetlerinde geleneklere göre hareket eden, gelenekle-



rin egemenliği altında bulunan bireyler vardır. Bunlara gelenekçi, geleneklerle kendilerini sevk ve idare eden kişiler denilir. Bunlar, her konuda geleneğe göre davranışta bulunmaya çalışırlar; mutad olduğu biçimde davranışta bulunmak suretiyle kendilerini babalarıyla özdeşleştirirler. Bu tip kişilik gelenekçi, cemaatçi toplumun prototipidir.

Buna karşılık toplum çok hızlı olarak değişiyorsa böyle bir toplumda otonom kişilik oluşacaktır ve bu kişi kendi kişisel bilincine göre hareket edecektir. Toplumun eğitim yoluyla kendisine yüklediği kural ve değerlere göre hareket edecektir. 19. yüzyıl kapitalizminin yani medeniyetinin, kültürünün insanı budur. Endüstrinin başında bulunan büyük girişimciler, endüstrinin kaplanları böyle bir toplumda kumandayı ellerinde tutmakta ve iradelerini diğer insanlar ve eşya üzerinde egemen kılmaktadırlar.

Üçüncü kişilik tipi heteronom insandır. Bu kişi, diğerlerinin kendisi hakkında tesis ettikleri fikirlerle orantılı fonksiyon halinde bulunur, başkalarının kendisinden ne bekledikleri hususunda kendisinde meydana gelen düşünceye göre hareket eder. Halen batı dünyasında yani çağdaş dünyada gelişen, oluşan toplumun insanı budur. Sürekli hareket halinde bulunan bu toplum biçiminde büyük kararlar, büyük şef tarafından alınmamakta fakat yeşil örtülü bir masa etrafında toplanmış belirli sayıdaki temsilciler tarafından alınmaktadır. İdarede başarılı olmak isteyen, üstünden iyi notlar almak ve bunun sonucu olarak da onun kendisinden beklediği gibi hareket etmek mecburiyetindedir.

Bu her üç tip de, kendi toplumları tarafından değişik mekanizmalarla, âdetler, kişiler arası ilişkilerden doğan eğitim marifetiyle şartlandırılmışlardır.

O halde bilimsel ifadesiyle sivil, çağdaş toplumun insan tipinin ortaya çıkıp egemen olması çağdaşlaşmanın yani batı toplum biçimine göre gelişen sivil toplumun gerçekleşmesi için belirli bir prototipin ortaya çıkıp egemen olması zorunludur. Çağdaşlaşmanın temel şartının bu

olduğunu başta algılamak gerekir. Yoksa sivil, çağdaş toplum yapısının unsurlarını oluşturan bir kısım normları, meselâ hukuk kurallarını, kanunları, teknolojik normları meydana getirip yürürlüğe koyabiliriz. Demokrasinin zorunlu şartını oluşturan hukuk düzenini, Anayasadan kanunlara ve mevzuatın diğer kısımlarına kadar yine ortaya koyup şekillendirebiliriz. Fakat sosyolojik anlamda çağdaşlaşmış toplumun insan prototipini ortaya koyup, yaygınlaştırmadıkça, çağdaşlaşma tam anlamıyla gerçekleştirilmiş olmaz. O halde çağdaşlaşmak için toplumda geçerli, bir anlamda egemen insan prototipini ortaya koymak, bunu yaygınlaştırmak mecburiyeti vardır.

Çağdaşlaşmış toplum modelinin prototipini benimsemek lâzımdır.

#### REKABET, AYIKLANMA

9- Yukarıda kişilik tipleriyle toplum biçimleri arasındaki ilişkilere değinmiş ve bu hususta bazı görüşleri nakletmiştik. Şimdi burada soru şudur: Belirli bir toplumda, ona özgü insan tipi oluşurken yani hangi standartların, hangi düşünce örneklerinin egemen olacağı ortaya çıkarken hangi *süreçlerin* bu hususta neticeye götürdüğünü, etkin bulunduğunu belirtmek gerekir.

Bu hususta aynı toplumun sosyal sistemi içerisinde işleyen *rekabet* ve *ayıklanma* (selection-ıstıfa) süreçleri fonksiyoneldir.

Toplumsal hayatın en önemli sosyal güç ve süreçlerinden başta geleni *rekabettir*. Rekabet barış içinde sürdürülen bir mücadele şeklidir: Bu sebeple rekabet aynı hedeflere ulaşmak, aynı hedefleri gerçekleştirmek üzere çok sayıda grup ve kişilerin barışçı çabaları olarak da tanımlanabilir. Toplum hayatında hangi alanda ve nitelikte olursa olsun bir yarış söz konusu ise rekabet süreci faaliyete geçer. Toplum hayatında, rekabet sosyal sistemin içerdiği sosyal mevkilere gelinmesini gerçekleştirir ve bunu yaparken ayıklanma fonksiyonunu da yerine ge-

tirmiş olur ve prototipi ortaya koyar. Dinamik toplumlarda rekabet en yoğun tarzda cereyan etmektedir. Önemli olan husus şudur ki, rekabet edenler elde edilmesi mümkün olan en iyi sonuçları sağlamaya çalışırken toplumsal şartlarla uyumlu olmak ve hareketlerinde toplumun tercih ettiği zihniyetleri yansıtmak mecburiyetindedirler. Rekabet, oyunun kurallarına uygun surette işlediği takdirde en iyilerin ayıklanmasına imkân verir; rekabetin belirli şartları altında varlığı sürdürülebilir için zorunlu olan yetenek ve becerilere sahip bulunanlar, genel olarak ayıklanırken toplumsal prototipi de belirlerler. Böylece ayıklanma süreci zaman içinde toplumun şartlarına göre ideal tipin yani prototipin çeşitli yetenek ve özellikleriyle ortaya çıkmasına neden olur ve bu tip egemen hale gelir.

#### SİVİL TOPLUMUN ÖRNEK TİPİ

10- Böylece belirlediğimiz çağdaşlaşmış toplumun da yani sivil toplumun da kendi şartlarına göre ortaya çıkardığı örnek tip vardır. Bu örnek tip çağdaş toplumun kendi şartları içerisinde bir sistem olarak işlemini sağlar. Çağdaşlaşmamış toplum sistemi de kendi varlığını sürdürecektir, kendisine özgü prototipe sahiptir. Tarihî evrim süreci içerisinde gelenekçi toplumdaki çağdaş sivil toplum biçimine geçmiş bulunan sosyal gruplar bu yeni biçime özgü prototipi aynı evrim süreci içerisinde meydana getirmişlerdir. Toplum ve insan birlikte, beraberce, dengeli olarak şekillenmiştir. Bu insan, neticede sivil toplumun güvencesi olmuştur.

Ancak inkılâp ve devrim yoluyla çağdaşlaşmak durumunda olan toplumlar için vaziyet farklıdır. Toplumsal sistem, devrim hareketleriyle çağdaşlaştırılırken daha henüz bu toplum biçimine özgü insan prototipi egemen olabilmiş değildir. O halde çağdaş toplum biçimine devrim yoluyla geçmek için, insan prototipinin hızla ve tabir yerinde ise yapay araçları da kullanarak meydana getirilmesi inkılâpların yani yenileşmenin sürekli olması için şarttır. Bu itibarla toplumun çağdaş-

laşmasını isteyen reformcuların herşeyden önce o sırada egemen olan prototipi değiştirmek için çaba göstermeleri ve çağdaşlaşmış toplum prototipinin egemen olmasını sağlamak üzere gereken şeyleri yapmaları, bu husustaki tüm araçları kullanmaları zorunludur.

### ÇÖZÜMÜ ZOR SORUN

11- İdare ettikleri toplumları inkılâplar yoluyla değiştirmek isteyen bütün liderler, reformcular bu büyük problemle karşı karşıya kalmışlardır. İnkılâpçı herşeyden önce toplumda zihniyet değişikliğini gerçekleştirmek, insanların zihniyetlerini değiştirmek zorundadır. Büyük Petro'dan Atatürk'e, Lenin'e, Fidel Castro'ya kadar bütün ihtilâlciler ve inkılâpçı liderlerin başta yapmak istedikleri şey bu olmuştur. Ancak prototipin teşkili yani aslında kitlesel zihniyet değişikliğinin gerçekleşmesi o kadar kolay ve süratle meydana getirilebilecek bir olgu değildir.

İnkılâpçı veya devrimci liderlerin çabalarıyla, toplumsal sistemin normal rekabet ve ayıklanma sürecine rağmen, ortaya çıkması istenilen prototiplerin her zaman toplumda örnek olacak zihniyeti temsil ettikleri söylenemez.

### EĞİTİM

12- Görülüyor ki, yeni bir toplum biçimi yeni zihniyetleri taşıyan birey tipleri sayesinde oluşup varlığını sürdürebilmektedir. Yeni birey tipleri yukarıda açıklandığı üzere toplum içinde işleyen rekabet ve ayıklanma sonunda ortaya çıkacaktır. Bu oluşum yıllar süreceğinden çabuk sonuçlara ulaşmak isteyen reformcunun, liderin başka metodlara ihtiyacı vardır. Bu bakımdan eldeki etkin araç, geniş anlamda *eğitimidir*.

Atatürk, inkılâplarıyla ulaşılmak istenen yeni toplumsal düzenin gerektirdiği zihniyeti taşıyan insan tipini ortaya çıkarıp egemenliğini tesis etmeden ve toplumda onun örnek birey oluşturmasını sağla-

madan yeni sosyal sistemin varlığının güvence altına alınıp sürdürülmesinin mümkün olamayacağını biliyordu. Bu sebeptendir ki, eğitim alanındaki inkılâplara büyük önem verilmiş ve bunlara vakit geçirilmeden girişilmesi öngörülmüş ve bu sebeple Atatürk devrimleri Millî Eğitim sisteminin başta gelen bir etkileyicisi olmuştur. Bu suretle üç büyük inkılâp kanunundan birisini oluşturan *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* 3 Mart 1924 tarihinde kabul olunuyor. Bu kanunla bütün eğitim ve kültür kurumları Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanıyor ve onun gözetimi altına alınıyor, eğitim lâikleştiriliyor. Din eğitimi ve din adamlarının yetiştirilmeleri de Bakanlığın görevi içine alınıyor. Eğitimin büyük önemi Atatürk tarafından her vesile ile vurgulanıyor: Yeni bir nesil yetişecek ve bu öğretmenlerin eseri olacaktır. "Yeni nesiller akılcı olacaklardır; fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür nesiller çağdaşlaşan Türkiye'yi tesis ve idame ettireceklerdir". Bu suretle yetiştirilen kuşaklar çağdaşlaşan toplumun, sivil toplumun güvenceleri olacaklardır. Bağnazlıktan uzak, özgür düşünceli insan sivil toplumun şartıdır. Medreselerin, mahalle mekteplerinin kapatılması hep bu amacın gerçekleşmesi içindir. Bugün çağdaş insanın Türk insanı profili Millî Eğitim Kanununda 14 madde halinde belirtilmiştir.

#### GÜNÜMÜZÜN MESELESİ

14- Türk toplumunu çağdaşlaştırmak ideali bugün de, güçlü ve geçerlidir. Aynı zamanda hayati ve günceldir. Atatürk'ün ölümünden bu yana geçen yıllarda toplum, sosyal sistem 1938'lerdeki yerinde kalmamıştır; kalamazdı. Elbette ki düşüncelerde, uygulamalarda zihniyetlerde bir kısım değişiklikler olmuştur; olacaktı. Özellikle demokratikleşme, eğitimde de inkılâpların ilk yıllarındaki ihtilâlcî ve zorlayıcı metodların kullanılmasına engel oluyor. Ayrıca insan prototipinde, zamanlara, olaylara göre değişmelerin gerçekleşmesi, toplum bilimin verilerine göre kaçınılmazdı. Bugün şalvarlı, çember sakallı hattâ bazan sarıklı genç insanların caddelerde, hattâ üniversite koridorlarında dolaşabildiklerini görüyoruz. Fikir ve inanç özgürlüğünü hukuk alanında

tesis etmiş bulunan ve böylece meselâ TCK 163. maddeyi kaldırmış olan 1995 Türkiyesi'nde, inkılâbın getirdiği, oluşturduğu devlet düzeninin lâik olması gereğini özellikle vurgulayan sivil toplumun insan tipi karşısına lâikliği reddeden, bunu dinsizlik, imansızlık, insafsızlık sayan ve 1920'lerin öncesinin örnek insan tipini toplumda yeniden egemen kılmak isteyen akımlar açık seçik ortadadır. Bunların faaliyetlerinin, propagandalarının, fikir özgürlüğünün gereği olduğu düşüncesini yansıtan bir takım yazar çizer de basının köşe yazılarının müellifleri durumdadırlar. Bazan yeniden ortaya çıkarılmak istenilen bu tip bombalı eylemlere de girişebiliyor. Anlamsız gözükten türban savaşının ardında böyle bir gelişmenin bulunduğunu söylemek fazla hatalı olmayacaktır.

Bir bakıma denilebilir ki lâikliği savunan çağdaş insan toplumunun örnek tipine karşı bunun tam tersini müdafaa eden insan tipi rekabet savaşına girişmek çabası içindedir.

Böyle bir rekabet savaşımının, Atatürk inkılâplarından bu yana yetmiş yıl geçmiş olmasına rağmen ortaya çıkabilmesi toplumumuzun bir kısım üyelerinin hayretini mucib olurken bir kısmının da telâşına neden oluyor. 1920'lerin gerisinde kalmış bulunan çağa özgü bir kısım ülkülerin keflenerek bilinç altına atılmış olduğu belki de söylenebilecektir. İçine girdiğimiz yeni demokrasi döneminde bunların da açıklanabileme şansını elde etmiş buldukları gözden uzak tutulmamalıdır. Bizce sosyal bilim yönünden ortada olağanüstü bir hal yoktur; ancak bu tespit eğitim sistemimizin etkinliği hususunu yeniden gözden geçirmek zorunluluğunu, hiç kuşkusuz ortaya koymaktadır. "Ne yaptık da sonuç böyle oldu" sorusunun cevabı iyi araştırılmalıdır. Bu husus Atatürk'ün yeni toplum ülküsünü gerçekleştirmek bakımından azim ve cesaretle çaba göstermekte devam edilmesi direktif ve gerçeğini de gözler önüne sermelidir. Ayrıca şu hususa da önemle işaret edelim: 1920'lerden bu yana inkılâpların hedefi olan sivil toplumun insanını yetiştirmek hususundaki, eğitime dayalı çabalara, özellikle 1950'lerden sonra başla-

yan sanayileşmenin, sanayi toplumunun değerleri de hızla katılmaya başlamıştır. Dikkat edilsin ki, sanayide çalışan insanlar, işçiler çağdaşlaşmanın istediği tipe çok yatkındırlar. Buna karşılık küçük esnaf gelenekçiliğe yatkındır.

Bu gelişme, sivil toplum insanının bu kere sun'î çabalarla değil fakat tabiî süreci içerisinde ortaya çıkıp yaygınlaşmasını ifade etmektedir ve çok mutlu bir gelişmedir. Türkiye özellikle 1980'lerden sonra böyle bir gelişmeye de sahne olmaktadır. Bir yandan karşı devrimcilerin, demokrasinin verdiği olanaklardan yararlanarak güç gösterilerine maddî olarak giriştikleri bir dönemde bir yandan da sözünü ettiğimiz mutlu gelişme ve sonuçları gözlenebilmektedir. İçine girdiğimiz demokratik düzende, sivil toplumun insanını güçlendirip egemen kılmak hususunda, inkılâplar döneminin başlangıcındaki zorlayıcı araçları kullanmak artık mümkün değildir. Bu iki tipin rekabeti eşit şartlar içinde cereyan edecek ve toplumun egemen prototipini ortaya çıkaracaktır. Türk aydınına, inkılâpların temel ülküsüne inanmış aydınlara, içinde yaşadığımız dönemde düşen çok büyük görevler vardır. Bu görevler tam bir içtenlik ve enerjiyle yerine getirilmelidir. Bunların böylece yerine getirilmesi Türk toplumunun çağdaşlaşma savaşımı bakımından hayati önem taşımaktadır. Bu gerçekler herkes tarafından biline!